

PAUza

Akademicka

Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności

Nr 53 Kraków, 29 października 2009

Sukces polskich badaczy – i jaka nauka z tego płynie

O dotacjach pięcioletnich dochodzących do 2 milionów euro (zwykle € 1,5 miliona) dla młodych badaczy, czyli o *Starting Independent Researcher Grants* rozdzielanych przez *European Research Council*, pisałem w „Pauzie” kilkakrotnie (nr 4, 5 i 10), narzekając przy okazji, że żaden z młodych polskich uczonych takiego grantu nie zdobył. Na szczęście w drugim konkursie dwa granty przypadły Polakom: Mikołajowi Bojańczykowi, informatykowi z Uniwersytetu Warszawskiego, i socjologowi Natalii Garner z Collegium Civitas.

Te granty są ważne nie tylko w z powodów finansowych. Chodzi o to, aby Europa nie pozostawała daleko w tyle za Stanami Zjednoczonymi i aby promować europejskich liderów badań naukowych. Nie tylko finanse tu się liczą, ale prestiż w całej Europie i co za tym idzie łatwość wyboru uniwersytetu lub innej europejskiej placówki naukowej, w której pragnie się wykonywać badania finansowane przez taki grant. Nawiasem mówiąc, uniwersytet otrzymać może maksymalnie 20% tego grantu, ale i to nie jest mało. Dlatego kraje Zachodniej Europy przykładają wagę do starań ich obywateli o te granty – a tym, którzy doszli do dalszych etapów, ale grantu nie otrzymali, wiele krajów takie granty funduje z własnych funduszy. Wiadomo mi, że placówki naukowej, w których ktoś ubiega się o taki grant starają się kandydatowi pomóc i podobnie postępuje jego koledzy z tej placówki. W pierwszym konkursie liczba kandydatów była bardzo duża i tylko 3% z nich otrzymało grant. W drugim konkursie, który odbył się dwa lata po pierwszym, kandydatów było już znacznie mniej tak, że 10% wniosków zakończyło się sukcesem. Trzeci, obecny, konkurs prowadzony jest w rok po drugim (teraz będzie już coroczny) i dlatego sądzić można, że liczba wniosków zmniejszy się i stąd szanse otrzymania grantu wzrosną. Dlatego ważną jest sprawą, aby młodzi polscy uczeni o te granty ubiegali się.

Terminy trzeciego konkursu są krótkie. Dla nauk fizycznych i inżynierskich termin składania wniosków to 28 października 2009, czyli chyba już za późno, dla nauk biologicznych i pokrewnych 18 listopada, a dla socjologii i humanistyki 9 grudnia 2009. W tym trzecim konkursie wprowadzono pewne zmiany w *Starting Grants*. Otóż, dla osób od 2 do 6 lat po doktoracie jest to grant dla rozpoczynających karierę naukową, natomiast dla osób od 7 do 10 lat po doktoracie chodzi o konsolidację ich karier. Te dwie grupy traktowane będą oddzielnie.

Aby poinformować wszystkich młodych polskich uczonych o tych grantach, przed miesiącem poprosiłem dział naukowy „Gazety Wyborczej” o dowiedzenie się czegoś o jego polskich zdobywcach i zareklamowanie tej europejskiej inicjatywy. Niestety bez żadnego rezultatu. Piszę zatem jeszcze raz do „PAUzy” w nadziei, że członkowie Akademii Umiejętności i inni „PAUzy” czytelnicy poinformują swe środowiska i w ten sposób możliwość starania się o ten grant dotrze do młodych uczonych w kraju. Wszystkie bliższe informacje dostępne są na witrynie Europejskiej Rady Naukowej (<http://erc.europa.eu>). Oczywiście te granty nie są dla średniaków, ale dla wybijających się młodych uczonych, którzy mają już jakieś znaczące osiągnięcia. Biorąc pod uwagę, że na wykonywanie badań w Wielkiej Brytanii w ostatnim konkursie przyznano 43 granty, we Francji 31, a w Niemczech 28, trudno uwierzyć, aby w Polsce nie znalazło się więcej niż dwa młodych badaczy zdolnych do zdobycia tego grantu.

W świetle proponowanych reform w nauce i w szkolnictwie wyższym w kraju zdobycie kilku *Starting Independent Researcher Grants* przez uczonych, którzy swoje badania będą chcieli realizować w Polsce, może mieć znaczenie. Jeżeli taki grant zdobędzie ktoś bez stopnia doktora habilitowanego, to trzeba mu/jej przyznać prawo promowania doktorantów, bo granty te przewidują kierowanie doktorantami, a równocześnie wykluczają merytoryczne wtrącanie się władz instytutu lub starszych kolegów w wykonywanie grantu. Jeżeli zdobywca grantu zdecyduje się na jego wykonywanie w krajowym uniwersytecie, to powinien otrzymać pomieszczenie na swój gabinet i dwa dodatkowe pomieszczenia dla swych doktorantów i pomocników z stopniem doktora oraz duże pomieszczenie laboratoryjne. Jeśli tego nie dostanie, może udać się do jakiegokolwiek innej placówki naukowej w Europie – myślę – z pewnym wstydem dla naszego kraju. Chciałbym widzieć tę Radę Wydziału, która odbiera pomieszczenia swym czcigodnym członkom, aby znaleźć miejsce dla młodego, pewnego siebie badacza. Czy nie doprowadzi to w konsekwencji do zmniejszenia uprawnień uniwersyteckich samorządów?

ADAM ŁOMNICKI
23 października 2009

Geny i życie

Przełomowe odkrycia i koncepcje po II wojnie światowej

W naukach biologicznych panuje powszechna opinia, że największym osiągnięciem w drugiej połowie XX wieku było odkrycie struktury DNA jako podstawowego elementu dziedziczności i materialnego nośnika informacji genetycznej, czyli „genu”. Informacja o tym odkryciu została podana wiosną 1953 r. w czasopiśmie „Nature” przez J. Watsona i F. Cricka¹. Odkrycie przestrzennej struktury DNA poprzedził prawie 100 letni okres hipotetycznych rozważań nad istotą zjawiska dziedziczności – badania G. Mendla nad dziedziczeniem cech kwiatów, nasion i wyglądu groszku ogrodowego, badania nad mutagennymi efektami u muszki owocowej, wyizolowanie przez F. Mieschera nukleiny z komórek ropy, identyfikacja nukleotydów – czynników składowych DNA oraz odkrycie chromosomów.

Na początku XX wieku [1909] pojawia się termin „gen” jako teoretyczna, niematerialna jednostka dziedziczności (W. Johanssen). Doniosłe spostrzeżenie doświadczalne nad transformacją niewirulentnych (nie „zjadliwych”) dwoinek zapalenia płuc u myszy w szczepie wirulentne dokonane przez F. Griffitha w 1928 r., a następnie potwierdzone i rozszerzone przez O.T. Avery’ego i wsp.² w 1944 r. stały się silnym dowodem, że czynnikiem transformującym, przenoszącym cechę „zjadliwości” (wirulentności) bakterii był DNA. Również odkrycie, że w procesie zakażenia bakterii fagami („wirusami” bakterii) do wnętrza bakterii penetruje jedynie fagowy DNA wskazywało, że jest to istotnie cząsteczka kluczowa przekazująca „informację” dla produkcji fagów potomnych (A. Hershey i M. Chase³). Cząsteczka DNA (kwas deoksyrybonukleinowy) została uznana za materiał odpowiedzialny za dziedziczenie wszelkich cech, a gen przybrał materialną strukturę.

Opracowanie modelu przestrzennej budowy cząsteczki DNA, poznanie zasady komplementarności nukleotydów, wreszcie złamanie kodu genetycznego i poznanie podstawowych mechanizmów przekazu „informacji” od DNA przez RNA do białka wzbudziły niezwykły i szeroki oddźwięk badawczy. Zdawało się, że posiadliśmy wszelką wiedzę o zjawisku życia. Towarzyszyła temu przesadna euforia. Oto parę cytatów wypowiedzianych przez samych odkrywców DNA: „Odkryliśmy istotę życia”, „Teraz wiemy..., że nasz los jest w naszych genach”.

Za znaczące osiągnięcia w zakresie biologii molekularnej należy uznać poznanie podstawowej „anatomii genu”, poznanie molekularnych mechanizmów regulacji ekspresji genów, identyfikacja genów kodujących białka o określonej funkcji w komórce, poznanie licznych typów uszkodzeń DNA/genów i wpływ takich uszkodzeń na funkcję białka, wreszcie identyfikację genów jako czynników biorących udział w zjawiskach patologicznych (choroby genetyczne). Te osiągnięcia i odkrycia uplasowały gen jako najważniejszy element wszelkich zjawisk życiowych, odpowiedzialny za przenoszenie cech dziedzicznych osobniczych i na poziomie komórkowym, jako czynnik posiadający nieomal pełną autonomię, i mający „sam w sobie” siłę sprawczą. W atmosferze lawinowych odkryć związanych z funkcjonowaniem genu powstawał „genocentryczny” obraz świata żywego. Geny stawały się „świętym Graalem”, a cząsteczka DNA „księgą” i programem życia”. Taki obraz zjawisk życiowych zawdzięczamy głównie masowym i często mało krytycznym przekazom świata nauki dla szerokich odbiorców cywilizowanych społeczeństw.

Wielkie nadzieje świat badaczy wiązał z programem *Human Genome Project*, ukończonym na początku bieżącego stulecia, zmierzającym do kompletnego poznania sekwencji nukleotydowych w całym zestawie chromosomów człowieka. Sądono, że ten program, po zakończeniu, pozwoli na zliczenie genów człowieka i wykrycie genów odpowiedzialnych za istotę „człowieczeństwa”, odróżniających człowieka od szympansa, genów odpowiedzialnych za choroby, co z kolei umożliwiłoby przyczynowe leczenie chorób (terapia genu). Projekt przyniósł wiele nowości, ale i niespodziewanych wyników, jak choćby zaskakujący fakt, że liczba genów kodujących białko u człowieka szacowana na 20 000–25 000 jest jedynie nieznacznie większa niż ta u innych zwierząt.

Tymczasem nowsze badania w pewnym sensie „detronizują” pozycję genu w zjawiskach życia. Liczba rodzajów białek jest przynajmniej o jeden rząd większa niż liczba genów. Zatem nie zawsze działa prosty przekazu informacji: gen – białko – fenotyp. Pierwotna, linearna, raczej „uboga” informacja zawarta w genie jest przerabiana na informację wtórną, analogową, znacznie bogatszą, wprowadzającą nas w niezwykle, złożony, dynamiczny świat działający w żywej komórce. Poznaliśmy nowe elementy informacji epigenetycznej i niektóre właściwości systemów biologicznych działających w komórce. Z tego złożonego świata molekuł, struktur, reakcji i interakcji wyłania się (emergencja) to cudowne zjawisko, które nazywamy życiem.

MIECZYŚLAW CHORAŻY
em. prof., dr hab. n. med.

Mieczysław Choraży:

– Pierwotna informacja zawarta w genie jest przerabiana na informację znacznie bogatszą, wprowadzającą w niezwykle złożony, dynamiczny świat działający w żywej komórce.

fol. Andrzej Kobos

Na bazie tych podstawowych odkryć, w ostatnich dekadach XX wieku nastąpił gwałtowny rozwój nowej dyscypliny zwanej „biologią molekularną”. Termin ten bardzo często, choć nieprecyzyjnie, był używany naprzemiennie z terminem „genetyka molekularna”, bowiem początkowo biologię molekularną ograniczano do zagadnień związanych z dziedzicznością, co oczywiście wynikało z historycznego rozwoju badań. Przedmiotem „biologii molekularnej” są szeroko pojęte procesy zachodzące na poziomie cząsteczkowym, związane z podstawowymi funkcjami komórek organizmów żywych.

¹ Watson J.D. and Crick F.H.C., *A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid*, *Nature* **171**, 737–738 (April 25, 1953); Watson J.D. and Crick F.H.C., *Genetical Implications of the structure of Deoxyribonucleic Acid*, *Nature* **171**, 964–967 (May 30, 1953).

² Avery, O.T., MacLeod, C.M. & McCarty, M., *Studies on the chemical nature of the substance inducing transformation of Pneumococcal types*, *J. Exp. Med.* **79**, 137–159 (February 1, 1944).

³ A.D. Hershey, Martha Chase, *Independent Functions of Viral Protein and Nucleic Acid in Growth of Bacteriophage*, *J. Gen. Physiol.*, **36** (1): 39–56 (September 20, 1952).

Przełomowe odkrycia i koncepcje po II wojnie światowej

O pewnym odkryciu w językoznawstwie

Po II wojnie światowej pojawiło się w lingwistyce sporo nowych teorii: funkcjonalizm, strukturalizm, gramatyka generatywna, gramatyka transformacyjna, teoria laryngalna, teoria glotalna, „*Natürlichkeitstheorie*”, kognitywizm itd. Niektóre z tych teorii umarły już śmiercią naturalną, inne nadal istnieją, jednak mój stosunek do nich jest sceptyczny. By nie być posądzonym o gołostowność, oto przykład.

Tzw. teoria laryngalna powstała jeszcze w drugiej połowie XIX w., a zgodnie z nią spółgłoski laryngalne, charakterystyczne dla języków semickich, miały istnieć także w języku praindoeuropejskim. Przez pół wieku nikt się tą teorią specjalnie nie interesował, aż dopiero w r. 1927 polski indoeuropeista Kuryłowicz obwieścił, że w języku hetyckim, najstarszym znanym języku indoeuropejskim, używanym w drugim tysiącleciu przed Chr. w Małej Azji, znaleźć można filologiczne potwierdzenie teorii laryngalnej. Stanowić ją miała spółgłoska szczelinowa *h* występująca w hetyckim. Jednak największy rozgłos zyskała teoria laryngalna dopiero za naszych czasów, gdy jakieś 90% indoeuropeistów ją zaaprobowano, co nie przeszkadza, że niektórzy badacze nadal ją uważają za błędną i wysuwają przeciw niej różne argumenty. Do tych argumentów ostatnio dodałem jeszcze jeden. Każdy, kto się uczył gramatyki historycznej jakiegoś języka, wie, że w historii każdego języka można zaobserwować następującą prawidłowość: samogłoski w zasadzie zmieniają się w samogłoski, a spółgłoski w spółgłoski. Od tej zasady zdarzają się wyjątki, np. stolica Serbii zowie się *Belgrad*, co znaczy ‘biały gród’, zaś *Belgrad* po serbsku nazywa się *Beograd*, a więc spółgłoska *l* przeszła w samogłoskę *o*, ale wyjątki takie należą do rzadkości. W związku z tym przyszło mi na myśl, żeby zbadać, jak się pod tym względem zachowują spółgłoski laryngalne, które zdaniem większości dzisiejszych indoeuropeistów miały istnieć w języku praindoeuropejskim. W tym celu z gramatyki porównawczej holenderskiego indoeuropeisty Beekesa wynotowałem 50 wzmianek o zmianach, jakich jego zdaniem doznały spółgłoski laryngalne, i okazało się, że w 46 wypadkach kontynuantami spółgłosek laryngalnych są w językach zaświadczonych w okresie historycznym samogłoski, a tylko w 4 wypadkach spółgłoski. Wynika z tego, że między spółgłoskami laryngalnymi postulowanymi dla języka praindoeuropejskiego a spółgłoskami, jakie znamy z okresu historycznego, zachodzi fundamentalna różnica: spółgłoski w okresie historycznym w zasadzie zmieniają się w spółgłoski, natomiast spółgłoski laryngalne, które miały istnieć w języku praindoeuropejskim, w zasadzie przekształcają się w samogłoski. Czy jest możliwe, żeby w języku praindoeuropejskim zachodziły procesy, które nigdy nie miały miejsca w okresie historycznym? Moja stanowcza odpowiedź na to pytanie jest negatywna.

Moim zdaniem w lingwistyce najcenniejsze są prace z zakresu językoznawstwa historycznego, zaś w obrębie językoznawstwa historycznego poczesne miejsce zajmują badania, które zostały uwierzczone odcyfrowaniem różnych pism. Owe odcyfrowania pozwoliły z kolei historykom zapoznać się z setkami tysięcy najrozmaitszych dokumentów, dzięki czemu wiedza o genezie naszej cywilizacji ogromnie wzrosła. Widzimy, jak ona się rodzi około 3000 lat przed Chr. za sprawą Sumerów w Mezopotamii, podczas

gdy niemal równocześnie inny ośrodek cywilizacyjny powstaje w dolinie Nilu, a następnie możliwe jest śledzenie postępu, jaki się wówczas dokonywał na Bliskim Wschodzie, zanim Grecy w IV w. przed Chr. nie weszli w posiadanie owego imponującego dorobku. Wypada złożyć hołd tym wszystkim wybitnym uczonym zaangażowanym w odcyfrowywanie dawnych pism, którym to uczonym zawdzięczamy, że przed wiekiem XIX historia zaczynała się od Homera, natomiast obecnie początki okresu historycznego przesunęły się daleko wstecz, między innymi do Babilonii, Asyrii i Egiptu.

Archeolog angielski Evans, który odkopał pałac Minosa w Knossos na Krecie, opublikował w r. 1909 tom zatytułowany *Scripta Minoa I*. W dziele tym obok tekstów hieroglificznych oraz tekstów zapisanych pismem linearnym A znalazło się 14 tabliczek, na których figurowało pismo linearne B. W r. 1935 badacz angielski opublikował dalszych 120 tabliczek z pismem linearnym B, choć wszystkich odkrytych tabliczek było bez mała 3000. Na skutek tak szkodliwego dla nauki postępowania brytyjskiego archeologa do odcyfrowania pisma linearnego B doszło dopiero z początkiem lat pięćdziesiątych XX w. Dokonał tego angielski architekt o nazwisku Ventris, który równocześnie był poliglotą i którego od najwcześniejszych lat fascynowały wykopaliska na Krecie. W r. 1940, mając 18 lat, opublikował pracę, którą nazwał wstępem do pisma minojskiego i w której wysunął przypuszczenie, że tabliczki znalezione w pałacu Minosa zawierały teksty w języku etruskim. Wkrótce potem musiał przerwać rozpoczęte studia architektoniczne, gdyż został wcielony do lotnictwa, w którym służył jako nawigator, zaś po wojnie znalazł się w armii angielskiej okupującej Niemcy. Po demobilizacji ukończył studia i pracował jako architekt, ale nie przestawał się zajmować pismem linearnym B, aż w końcu w r. 1952 rozwiązał zagadkę. Okazało się, że pochodzące z lat 1400–1150 przed Chr. teksty były tekstami zapisanymi w archaicznym dialekcie greckim, który nazwano mykeńskim, ponieważ zabytki zapisane pismem linearnym B znajdowano nie tylko na Krecie, ale również na kontynencie, a mianowicie w Pylos, Mykenach i Tebach. Artykuł o wielkim odkryciu ukazał się w r. 1953, podpisany nie tylko przez Ventrisa, ale i przez Chadwicka, młodego wykładowcę filologii klasycznej z uniwersytetu w Cambridge, jednak podkreślić należy, że do odkrycia najbardziej się przyczynił Ventris. Jakkolwiek z początku nie brakowało sceptyków, międzynarodowa społeczność naukowa bardzo szybko uznała trafność odkrycia Ventrisa. Niestety sam odkrywca wkrótce potem zginął w katastrofie samochodowej w wieku zaledwie 34 lat.

Wybitny indoeuropeista francuski Meillet utrzymywał, że rozpad języka praindoeuropejskiego nastąpił około roku 2500 przed Chr. Najważniejszym skutkiem odcyfrowania pisma linearnego B przez Ventrisa było to, że pogląd Meilleta musiano uznać za błędny. Różnice między dwoma językami indoeuropejskimi znanymi z drugiego tysiąclecia przed Chr., a mianowicie greką mykeńską oraz językiem hetyckim, są tak znaczne, że rozpad języka praindoeuropejskiego musiał nastąpić znacznie wcześniej.

zaPAU

Życie według Adama Korpaka

Wyjaśnienie

Wycofałem pierwotnie zamieszczony na tej stronie („PAUza Akademicka” 53, 29 października 2009, str. 4) tekst będący fragmentem wstępu do książki *Walka o atom* Feliksa Burdeckiego (1938). Wybrałem był ten fragment w dobrej wierze, nie wiedząc o działaniach autora w późniejszych latach. Zamieszczenie tego tekstu było wyłącznie moim przeoczeniem. Jest to niestety przykład tego, jak niespodziewanie mogą dopaść nas demony przeszłości.

Polską Akademię Umiejętności i Czytelników „PAUzy” przepraszam.

Andrzej M. Kobos
zastępca redaktora naczelnego
„PAUzy Akademickiej”

Adam Korpak: *Tyle drzwi do otwarcia*

PAUza Akademicka – Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności i środowiska naukowego. Rada Redakcyjna: Magdalena Bajer, Andrzej Białas, Aleksander Koj, Stanisław Rodziński, Adam Strzałkowski, Andrzej Szczeklik, Piotr Sztompka, Jerzy Vetulani, Jerzy Wyrozumski, Franciszek Ziejka. Redakcja: Marian Nowy – red. naczelny (marian.nowy@gmail.com), Andrzej Kobos – z-ca red. naczelnego (andrew.kobos@gmail.com), Witold Brzoskowski – fotokład, Anna Michalewicz – dyrektor administracyjny.

Adres dla korespondencji: Polska Akademia Umiejętności, 31-016 Kraków, ul. Sławkowska 17, www.pauza.krakow.pl, pauza@pau.krakow.pl
Oczekujemy na artykuły do 5 000 znaków (ze spacjami) i ilustracje w formacie JPEG o rozdzielczości 300 dpi. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania artykułów i korespondencji oraz zaopatrywania ich własnymi tytułami. Artykułów niezamówionych redakcja nie zwraca.

Bezpłatną elektroniczną prenumeratę/subskrypcję *PAUzy Akademickiej* można zamówić wysyłając e-mail na adres: pauza@pau.krakow.pl